

Смерть бере відпустку
Жозе Сарамаго

Одного дня смерть вирішує: з неї досить. Люди більше не помирають у цій країні. Проте омріяне безсмертя виявляється прокляттям. Нація благає її повернутися до своїх обов'язків. І вона погоджується за умови, що відтепер кожен отримуватиме листа з попередженням за тиждень до смертного часу. І ніби знову життя пішло за своїм одвічним циклом. Аж раптом стається збій. Смерть не розуміє, як п'ятдесятирічний скрипаль зміг обійти її правила.

Жузе Сарамагу

Смерть бере відпустку

© The Jose Saramago Foundation and Heirs of Jose Saramago, 2014

© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2021

* * *

Піляр, мій домівці

Ми щораз менше знатимемо, що таке людська істота.

Книга передбачень

Замислися глибше, наприклад, над смертю, – і буде справді дивно, якщо тим самим не відкриються нові о`брази, нові мовні обрії.

Вітгенштайн

Наступного дня ніхто не помер. Цей факт, геть супротивний життєвим нормам, спричинив в умах велетенське заворушення, і то цілком виправдано, досить-бо пригадати собі, що в сорока томах всесвітньої історії не згадувалося хоч би про один подібний випадок, щоб за цілий день, за всі його щедро виділені двадцять чотири години, чи вже денні, чи нічні, чи ранкові, чи вечірні, не сталося жодного переставлення через хворобу, падіння з летальним наслідком, успішне самогубство, нічим-нічогосінько в повному сенсі слова. Навіть через жодну автотрощу, коли, за святковим звичаєм, грайлива безвідповідальність і надмір випитого змагаються між собою на дорогах, щоб визначити, кому першому пощастить доскочити смерті. Новорічна ніч не залишила по собі звичайного безрадісного потоку смертей, так ніби стара атропа з вишкіреними зубами постановила на один день вкласти ножиці до піхов. А от крові, натомість, аж ніяк не бракувало. Приголомшені, ошелешені, настрашені, насилу поборюючи нудоту, рятувальники витягали з понівечених кузовів безталанні людські тіла, які математично, зважаючи на кількість і силу ударів, мали б бути мертві-мертвісінькі, але, попри всю тяжкість зазнаних поранень і скалічень, залишалися живими й тепер їхали до лікарень у машинах швидкої допомоги під несамовите виття сирен. Із-поміж них жодна особа не помре по дорозі, й усі вони спростують щонайпесимістичніші медичні прогнози. Цьому бідоласі вже нічого не допоможе, не варто й час марнувати на операцію, казав хірург медсестрі, коли та надягала йому маску на обличчя. Напередодні неборакові, може, й не було б порятунку, але цього дня жертва з усією очевидністю відмовлялася помирати. І це відбувалося не тільки тут; по всій країні повторювалася та сама історія. Точнісінько до опівночі останнього дня року ще знаходилися такі, що приставали на смерть у цілковитій відповідності до правил, дотичних чи вже до суті питання, тобто до закінчення життя, чи вже до розмаїтих видозмін, яких вона, вищезгадана суть питання, з більшою чи меншою пишністю й урочистістю набуває, коли настає ота фатальна хвилина. Найбільший з-посеред усього інтерес, звісно ж, з огляду на особу, про яку йшлося, ви?кликав випадок дуже поважної віком і всіма високо шанованої королеви-матері. О годині двадцять третій із п'ятдесятьма дев'ятьма хвилинами тридцять першого грудня жоден простак і шеляга ламаного не поставив би на те, що найясніша монархиня виживе. По втраті останньої надії, коли лікарі скапітулювали перед види?мою неминучістю, королівська родина, вишикувана навколо ліжка згідно з рангом кожного, скорилася долі й чекала на останній подих її материнської величності, можливо, на кілька промовлених слів, на останню повчальну сентенцію задля морального напучення коханих принців-онуків, а може й на гарний заокруглений вислів, призначений для завше невдячної пам'яті прийдешніх підданців. Аж ось час ніби зупинився й не сталося нічого. Королеві-матері не покращало й не погіршало, вона залишилася в підвішеному стані, її крихке тільки балансувало на краю життя, падіння потойбіч їй загрожувало щомиті, але до посеїбиччя її прив'язувала тоненька ниточка, яку смерть, адже то могла бути тільки вона,

не знати з якої дивної примхи заповзялася тримати. Уже-бо розпочався наступний день, коли ніхто не мав померти, як було повідомлено на самому початку нашої оповіді.

Десь надвечір пішла ширитися чутка, що після настання нового року, а точніше від нульової години поточного дня першого січня, в усій країні не зафіксовано жоднісінького випадку смерті. Можна було б думати, наприклад, що цю чутку породила подивугідна чіпкість королеви-матері до тієї дрібки життя, яка їй лишалася; однак правдою є, що традиційне медичне комюніке, поширене пресслужбою палацу по засобах масової інформації не лише стверджувало факт помітного поліпшення загального стану монаршої пацієнтки впродовж ночі, а навіть натякало чи давало зрозуміти, за допомогою старанно дібраних слів, що існує можливість цілковитого відновлення її високоцінного здоров'я. У своїх перших виявах чутка могла так само природно мати джерелом якесь похоронне чи транспортне бюро, Виглядає так, що нікому не хочеться помирати в перший день року, або якусь лікарню, Що то за один у двадцять сьомому ліжку, ні туди, ні сюди, або речника дорожньої поліції, Справжньою загадкою є те, що, попри велику кількість нещасних випадків на шляхах, немає жодного загиблого ані на показ. Першоджерело чутки назавжди залишилося невідомим, хоча, з другого боку, беручи до уваги наступні події, на тому не дуже й залежить, адже так чи так вона незабаром дійде до газет, радіо й телебачення, як наслідок, умить нашорошать вуха головні та випускові редактори, керівники новинарських відділів, люди не лише поспішливі до винюхування здалеку великих подій світової історії, а й натреновані їх за потреби роздмухувати. За лічені хвилини на вулицях з'явилися десятки репортерів-розслідувачів, що налітали з запитаннями на всякого стрічного, водночас у розігрітих редакціях запрацювали батареї телефонів, мало не розриваючись у вивідацькій лихоманці. Телефонувано до лікарень, до червоного хреста, до трупарні, до похоронних бюро, до поліції всіх мастей, за винятком, зі зрозумілих причин, таємної, але всі відповіді сходили на однакові лаконічні повідомлення, Померлих немає. Більше пощастило одній молодій телерепортерці, що їй якийсь перехожий, зиркаючи навперемін то на неї, то в камеру, розповів про особисто пережитий випадок, абсолютно подібний до вже переказаної історії з королевою-матір'ю, Саме вибивало північ, сказав він, як раптом мій дідусь, що вже нібито остаточно віддавав Богові душу, притьмом, іще перед останнім ударом дзигарів на вежі, розплющив очі, неначе передумавши робити замислений крок, і не вмер. Репортерка впала в такий шал, що, не зважаючи на заперечення та благання, Панянко, будь ласка, я не можу, я мушу до аптеки, дідусь на ліки чекають, запхала того чолов'ягу до службової автівки, їдьмо, їдьмо зі мною, на дідька тепер Вашому дідусеві ті ліки, закричала вона й сказала рушати до телестудії, де саме в цю мить ішли приготування до дебатів між трьома фахівцями з паранормальних явищ, а саме між двома авторитетними відьмаками та широкославною ясновидицею, наспіх запрошеними для того, щоб розібрати й оцінити ситуацію, яку дотепники, з тих, що нічого не шанують, уже встигли охрестити страйком смерті. Нахабна репортерка припустилася страшної помилки, витлумачивши слова свого джерела інформації в тому сенсі, що напівмрець буквально передумав робити наступний крок, тобто вмирати, переставлятися, вріза́ти дуба, а отже постановив дати задній хід. Насправді ж слова, вимовлені зраділим онуком, Неначе передумавши, були докорінно відмінні від безапеляційного, Передумав. Дрібка

обізнаности в засадах синтакси та ліпше розуміння тонкощів значення дієприслівників і часток дозволили були б уникнути непорозуміння та подальшої нагінки від безпосереднього начальника, яка загнала бідолошну дівчину в глибоку краску від сорому та приниження. Однак ні він, ні вона й гадки не могли мати, що цю фразу, повторену опитаним наживо й відтак у записі трансьльовану у вечірньому випуску новин, мільйони людей зрозуміють у той самий двозначний спосіб, бентежливим наслідком чого в дуже недалекому майбутньому стане створення цілого руху громадян, твердо переконаних у тому, що простим актом волі можна подолати смерть, а відтак, що єдиною причиною цілком заслуженого зникнення такої сили людей у минулому було слабівлля попередніх поколінь. Та на цьому справа не зупиниться. Позаяк люди, не мусячи заради того робити щонайменшого зусилля, й надалі не вмиратимуть, інший масовий народний рух, озброєний далекосяжнішим баченням на перспективу, заявить про те, що найбільша споконвічна мрія людства, тобто щасливе користання з вічного життя на землі, стало загальним надбанням, як сонце, що сходить день у день, та повітря, яким ми дихаємо. І хоча вони змагалися, так би мовити, за один і той самий електорат, знайшовся один пункт, щодо якого обидва рухи зуміли дійти згоди, а саме висунення на почесного президента, з огляду на його достогідне попередництво, відважного ветерана, який у мить істини кинув виклик смерті й переміг її. Скільки відомо, ніякої особливої ваги не буде надано тій обставині, що дідусь перебував у стані глибокої коми, за всіма ознаками незворотної.

Хоча словом криза переповіджені прехимерні події, звісно ж, годі доладно назвати, бо було б безглуздо, нісенітно й усупереч найелементарнішій логіці говорити про кризу в справді упривілейованій екзистенційній ситуації браку смерти, можна зрозуміти деяких громадян, обстоювачів власного права на достовірну інформацію, які загадувалися над питанням, і запитували одне одного, а що ж коїться з бісовим урядом, бо той не подавав доти ознак життя. Фактом є, що міністр охорони здоров'я, до якого на ходу звернулися в перерві між двома засіданнями, пояснив журналістам, що з огляду на недостачу певних відомостей будь-яка офіційна заява неминуче була б передчасною. Ми збираємо інформацію, що надходить з усієї країни, наголосив він, і справді нізвідки немає новин про випадки смерти, але можна легко здати собі справу з того, що ми, застукані цим явищем так само зненацька, як і всі інші, ще не маємо змоги висловити бодай приблизне припущення щодо його причин і ймовірних наслідків, коротко- та довготермінових. На цьому можна було б і зупинитися, й уже за це, зваживши на складність становища, можна було б подякувати, але загальновідомий інстинкт із приводу й без приводу закликає людей до спокою, за всяку ціну втримувати їх сумирними в кошарі, цей умовний рефлекс, що в політиків, надто привладних, перетворився на другу натуру, а, власне, дійшов до автоматизму, ставши механічним відрухом, підказав міністрові щонайгірше підсумування розмови, Як особа, відповідальна за галузь охорони здоров'я, запевняю всіх, хто мене чує, що немає жодної причини для занепокоєння, Якщо я добре зрозумів щойно почуте, завважив котрийсь журналіст, уникаючи занадто іронічних ноток у голосі, то на Вашу думку, пане міністре, нас не має непокоїти те, що ніхто не вмирає, Саме так, нехай іншими словами, але це я й сказав, Пане міністре, дозвольте Вам нагадати, що люди ще вчора вмирали й нікому не

спало на думку через те непокоїтися. Звісна річ, умирати природно, причини для занепокоєння виникають тоді, коли кількість смертей зростає, як-от через війну, через епідемію. Тобто коли трапляється щось надзвичайне, Можна й так сказати, Але тепер ніхто не ладен умирати, а Ви, пане міністре, саме тепер просите нас не непокоїтися, погодьтеся, що в цьому є щось досить парадоксальне. То була сила звички, я визнаю, що термін занепокоєння в цьому випадку не мав би прозвучати, А яке інше слово, пане міністре, Ви б ужили натомість, я ставлю це питання, бо журналіст, свідомий свого обов'язку, яким я себе вважаю, має по змозі доносити точний вислів. Трохи роздратований такою наполегливістю, міністр відповів сухо, Не одне слово, а чотири, І які ж, пане міністре, Не плекаймо облудних надій. То був би, поза сумнівом, гарний і чесний головний заголовок для завтрашнього випуску газети, але головний редактор, по консультації з випусковим, вирішив, що, хоч би з міркувань комерційних, виливати на всенародне піднесення це відро крижаної води не варт, Хай буде той, що зазвичай, З новим роком, з новим щастям, сказав він.

В офіційній заяві, розповсюдженій уже пізно ввечері, прем'єр-міністр підтверджував, що з початку нового року в усій країні не зафіксовано смертей, закликав до стриманості та почуття відповідальності в пропонованих оцінках і тлумаченнях цього незвичного факту, нагадував, що не можна виключити припущення про його випадковий характер, про чисто принагідну й одноразову зміну в розташуванні небесних тіл, про виняткову співгру чинників впливу на стосунок між простором і часом, та повідомляв, що в кожному разі вже почалися контакти фахівців з відповідними міжнародними організаціями, щоб уможливити вжиття урядом заходів, дієвість яких залежатиме від їхньої узгодженості. Виголосивши ці псевдонаукові туманності, покликані своєю незрозумілістю вгамувати розрух, що охопив країну, прем'єр-міністр насамкінець запевнив у тому, що уряд готовий до всіх варіантів розвитку подій, які людський розум може передбачити, й рішуче налаштований енергійно розв'язувати з необхідною підтримкою від населення ті складні соціальні, економічні, політичні проблеми, що неминуче постануть через остаточне зникнення смерті, в тому разі, судячи з усього, цілком імовірному, коли це підтвердиться. Ми приймемо виклик нескінченності тіла, з силою вигукнув він, якщо на те буде воля божа, й довіку дякуватимемо господі в наших молитвах за те, що він обрав своїм знаряддям богоспасення народ нашої країни. Хай би навіть, мовчки подумав прем'єр-міністр, дочитавши текст, це означало, що ми по шию залізли в халепу. Він і уявити не міг, як ту шию йому незабаром затисне комірець. Не минуло й пів години, як він, везений додому службовим автомобілем, отримав дзвінок від кардинала. Добри вечір, пане прем'єр-міністре, Добри вечір, ваша превелебносте, Я телефоную вам, щоб висловити свою приголомшеність, Я маю те саме відчуття, ваша превелебносте, становище дуже тривожне, найтривожніше за весь час існування країни. Не про те йдеться. А про що ж тоді, ваша превелебносте, З усіх поглядів дуже прикро, що ви, пане прем'єр-міністре, складаючи заяву, яку я щойно чув, забули про те, що становить підмурок, скріплину, наріжний камінь, замок склепіння нашої святої віри, Ваша превелебносте, пробачте, але боюся, що я не розумію, куди ви провадите. Без смерті, послушайте мене уважно, пане прем'єр-міністре, без смерті немає воскресіння, а без воскресіння немає церкви, чорт

забирай, Я не зрозумів, що ви сказали, повторіть будь ласка. Вас не чути було, ваша превелебносте, можливо, зайшла якась завада від атмосферної, статичної електрики чи навіть зникло покриття, супутник іноді підводить, ви казали, ваша превелебносте, що, Я казав, що кожен католик, включно з вами, мусить знати, що без воскресіння немає церкви, а крім того, як вам спало на думку, що господь може прагнути власного кінця, заявляти щось таке, це чисте святотатство, чи не найгірше з блюзнірств, Ваша превелебносте, я не казав, що господь прагне власного кінця, Нехай не казали саме цими словами, але ви припустили можливість того, що безсмертя тіла може походити з божої волі, і не потрібен докторат із трансцендентальної логіки, щоб утямити, сказати одне означає сказати друге, Ваша превелебносте, повірте, будь ласка, це була тільки ефектна фраза, аби справити враження, такий собі ораторський кунштук і нічого більше, Ви ж знаєте, що в політиці без цього ніяк, У церкві теж без дечого ніяк, але ми довго розважаємо, перш ніж розтулити рота, не говоримо, аби лишень говорити, наперед вираховуємо наслідки, наша спеціальність, поясню вам образно, це балістика, Я дуже шкодую, ваша превелебносте, На вашому місці і я шкодував би. Неначе вираховуючи час, поки гарматень долетить, кардинал зробив павзу, й відтак повів далі м'якшим, сердечнішим тоном, Я хотів би знати, чи ви, пане прем'єр-мініstre, ознайомили з заявою його величності, перш ніж зачитати її перед засобами масової інформації, Звичайно ж, превелебносте, справа-бо аж надто дразлива, І що ж відказав король, якщо то не є державна таємниця, Схвалив, Чи був від нього насамкінець якийсь коментар, Знаменито, Що знаменито, Це був відгук його величності, знаменито, Тобто й від нього блюзнірство, Про такі речі я не годен робити присудів, превелебносте, мені хоч би з власними гріхами якось раду собі дати, Треба буде поговорити з королем, нагадати йому, що в такій заплутаній і делікатній ситуації тільки ретельне й неухильне дотримання випробуваних настанов нашої світої матері-церкви дасть змогу врятувати країну від жахливого безладу, що впаде нам на голову, Робіть, ваша превелебносте, як знаєте, вам це належиться, Я запитав у його величності, чи вони воліють, щоб королева тривала у вічній агонії, прикута до ліжка, з якого ніколи не встане, з душею, ганебно ув'язненою в тлінному тілі, а чи щоб вона, померши, пододала смерть вічною й осяйною небесною славою, З вибором відповіді не заважається ніхто, Так, але мені, всупереч тому, що про мене думають, ідеться насамперед не про відповіді, а про запитання, пане прем'єр-мініstre, а на думці я маю, ясна річ, наші запитання, зважте, як вони водночас бувають спрямовані на певну мету й містять прихований намір, якщо ми їх ставимо, то не лише для того, щоб видобути з людей відповіді, які вони в цей момент мають почути з власних вуст, але також для того, щоб торувати шлях для відповідей майбутніх, Десь так само, як у політиці, превелебносте, Еге ж, але перевага церкви в тому, що вона, опікуючись вишнім, керує низьким. Запала ще одна мовчанка, яку перервав прем'єр-міністр. Я вже під'їжджаю додому, превелебносте, але хотів би з вашого дозволу ще поставити вам одне коротеньке запитання, Дуже прошу, Що робитиме церква в тому разі, як ніхто більше ніколи не помре, Ніко́ли то задовгий час, навіть коли брати смерть, пане прем'єр-мініstre, Здається, ви уникаєте відповіді, превелебносте, Я запитав вас про те саме, що робитиме держава в тому разі, як ніхто більше ніколи не помре, Держава намагатиметься вижити, хоча я дуже сумніваюся, що їй це вдасться, а от церква, Церква, пане прем'єр-мініstre, настільки при звичаїлася до вічних відповідей, що я не можу уявити,

як вона може давати інакші, Хоч би й усупереч дійсності, Ми від початку тільки те й робимо, що заперечуємо дійсність, але ж ось ми тут, А що скаже папа, На його місці, хай бог дарує мені цю зарозумілу й немудру претензію, я негайно наказав би поширити нову тезу, про відтерміновану смерть, Без додаткових пояснень, Від церкви ніколи не вимагалось, щоб вона пояснювала хоч що-небудь, наша ще одна спеціальність, окрім балістики, завжди була знешкоджувати вірою допитливість розуму, Добраніч, превелебносте, й до завтра, Якщо бог дасть, пане прем'єр-міністре, бо ж як інакше, Як справи стоять тепер, то він, здається, не зможе цьому запобігти, Не забувайте, пане прем'єр-міністре, що поза межами нашої країни й надалі вмирається в янайнормальніший спосіб, а то є добрий знак, Кому як, превелебносте, може, з-за кордону в нас бачать оазу, вертоград, новий рай, Або пекло, якщо їм стане розуму, Добраніч, превелебносте, зичу вам спокійного й відсвіжного сну, Добраніч, пане прем'єр-міністре, якщо смерть цієї ночі надумає повернутися, я маю надію, що вона не забуде про вашу особу, Якщо в цьому світі справедливість не є порожнім словом, то переді мною в черзі стоїть королева-мати, Обіцяю не виказувати вас завтра королю, Красно вам дякую, превелебносте, Добраніч, Добраніч.

О третій годині ночі кардинала довелося терміново доправити до лікарні через напад гострого апендициту, що вимагав невідкладного хірургічного втручання. Перед тим, як поринути в коловертень анестезії, за ту коротку мить, що передувала цілковитій утраті притомності, кардиналові подумалося про те саме, що й стільком іншим до нього, про можливу смерть під час операції, та потім згадалося, що це вже статися не може, й нарешті останнім виблиском свідомості сяйнула гадка, що якби він, незважаючи ні на що, все-таки помер, це означало б парадоксальну його перемогу над смертю. Пойнятий нестримним потягом до самопожертви, він уже ось-ось мав благодати господа вбити його, але не встиг вишикувати слова в потрібній послідовності. Анестезія вберегла його від найвищого блюзнірства, бажання передати повноваження умиротворяти богів, назагал знаному за джерело життя.

Нехай одразу висміяна газетами-конкурентками, яким пощастило видобути з нападів натхнення їхніх випускових редакторів якнайрозмаїтіші й якнайзмістовніші заголовки, в кого драматичні, в кого ліричні, в багатьох філософічні або містичні, а то й зворушливо-наївні, на кшталт винесеного наперед у популярному щоденному виданні, котре вдовольнилося зойком, І що ж тепер із нами буде, графічно увиразненим велетенським прикінцевим знаком питання, ота, вже згадана, шапка З Новим роком, з новим щастям, попри свою прикру заяложеність, дуже припала до душі тим людям, чия природжена вдача або набуте виховання спонукали твердо стояти на позиціях такого собі розважливого оптимізму, навіть підозрюючи в глибині душі, що все це може виявитися тільки скоробіжною оманю. Живши до цих останніх днів сум'яття у світі, який здавався їм найкращим з усіх можливих чи уявлених світів, вони з насолодою усвідомлювали, що найкраще, дійсно найкраще, припало їм оце тепер, що воно прийшло постукати в двері їхніх домівок, неперевершене, пречудове життя без щоденного страху перед рипкими ножицями мойри, безсмертя в рідній вітчизні, убезпечене від метафізичних неприємнощів і безкоштовне для всіх і для

кожного, без заставного листа, що його належить розліпити в годину смерти, тобі до раю, тобі до чистця, тобі до пекла, адже раніше, дороженькі співмешканці в цьому падолі плачу, який зветься землею, наші іншосвітні долі на цьому перехресті розходилися. Тож пресі, навіть тій, що мала сумніви або загадувалася питаннями, а вкупі з нею й телеканалам і радіостанціям подібного гатунку, не лишалося нічого іншого, крім як долучитися до буяння повсюдних колективних радощів, від півдня до півночі й від заходу до сходу, що звеселяло боязкі душі й відганяло геть із-перед очей довгу танатосову тінь. Минав день за днем, а ніхто й надалі не вмирав, з огляду на що навіть песимісти та скептики, спершу поодиночі, а потім масово почали приєднуватися до загалу громадянства, яке за першої-ліпшої нагоди вируювалося на вулицю й гукало та горлало, що життя нарешті зробилося прекрасним.

Яко́сь одна пані, зовсім недавно перед тим овдовіла, не знайшовши іншого способу виявити нове щастя, яким пойнялося її ество, попри легкий щем від усвідомлення того, що, не вмерши, вона ніколи більше не побачить оплакуваного небіжчика, надумала вивісити національний прапор з обсадженого квітами вікна, яке виходило з її ідальні на вулицю. Про таке зазвичай кажуть, як гадалося, так і сталося. Менше ніж за дві доби прапорами завішано всю країну, барви та емблеми прапора геть заповнили краєвид, з особливою ряснотою в містах, де, звісна річ, балконів і вікон далеко більше супроти сільської місцевости. Такому патріотичному запалові неможливо було опиратися, надто через те, що невідь-звідки почали кружляти певні занепокійливі заяви, а як правду сказати, то неприховані погрози на кшталт, Хто не вивісить із вікна своєї домівки безсмертний прапор батьківщини, той не заслуговує жити. Не тримають на видноті національного прапора хіба ті, що продалися смерті, Долучайся до нас, будь патріотом, купи прапор, Купи другий прапор, Купи ще один прапор, Геть ворогів життя, їх рятує хіба те, що смерті вже нема. Вулиці перетворилися на справдешні виставки розгорнутих знамен, що майоріли на вітру, коли той був, а коли ні, його заступав уміло розташований електричний вентилятор, і навіть якщо його потужности не вистачало, щоб прапор мужньо тріпотів, могутньо наснажуючи своїми вилясками щирі войовничі серця, то принаймні барви батьківщини розвіювалися від того з належною гідністю. Зовсім поодинокі незгодні тихцем поговорювали, що то пересада й перебір, адже пізніше чи раніше все це море прапорів неминуче доведеться прибирати, й чим раніше, тим краще, бо так само, як надмір цукру в пляцку забиває смак і шкодить травленню, природна й цілковито виправдана повага до національних символів урешті-решт обернеться глумом, якщо ми дозволимо їй виродитися в чистісінький собі замах на пристойність, як у недоброї пам'яті кирейних ексгібіціоністів. А ще, казали вони, якщо прапорами святкується той факт, що смерть більше не вбиває, тоді одне з двох, або ми їх приберемо, поки нам не набриднуть і не сприкряться символи вітчизни, або ми всю решту життя, тобто цілу вічність, так-таки так, цілу вічність і не менше, будемо змушені щоразу їх міняти, коли вони погниють від дощів, подеруться вітром чи вигорять під сонцем. Сміливців, що наважувалися отак привселюдно роз'ятрювати болячку, було обмаль, а один бідолаха дістав за антипатріотичний вилив почуттів такого прочухана, що й богу душу на місці віддав би, якби в країні від початку року не припинилося було завдавання смерти.

Та свято не всім свято, обік тих, що сміються, завжди знайдуться інші, що плакатимуть, і часом, як-от у цьому випадку, з тих самих причин. Значні сектори економіки, глибоко занепокоєні новою ситуацією, не забарилися з донесенням до відповідних інстанцій своєї невдоволеності. Як і годилося очікувати, перші офіційно оформлені скарги надійшли від підприємств, задіяних у надаванні похоронних послуг. Раптово позбавлені своєї базової сировини, їхні власники спершу заходилися були, за усталеним звичаєм, хапатися руками за голову й заводити хорове голосіння, Що ж тепер із нами буде, та невдовзі, загрожені всеохопним банкрутством, яке б не оминуло жодного представника похоронної спільноти, скликали загальні збори галузі, й насамкінець, по завершенні обговорення, всуціль безплідного, позаяк кожен без винятку його учасник бився головою об нерозв'язний мур відмови смерті від співпраці, такої для всіх звичної, з покоління в покоління, та неначебто самою природою їм гарантованої, ухвалили звернення до національного уряду, де висували єдину винесену на обговорення конструктивну пропозицію, еге ж, конструктивну, та водночас і комічну, Ой, і порегочуть же з нас, остерігав голова зборів, але я визнаю, що іншого виходу нема, або це, або знищення галузі. Отож, цей документ повідомляв, що представники похоронних бюр, відбувши надзвичайні загальні збори з метою розгляду глибокої та неподоланної кризи через брак випадків смерті по всій країні, здійснили її ретельний і всебічний аналіз з неухильним урахуванням кардинальних національних інтересів, який дозволив дійти висновку про все ще наявну можливість уникнути драматичних наслідків ситуації, що поза сумнівом увійде в історію як найгірше колективне лихо в нашій спільній долі з часу заснування держави, задля цього треба, щоб уряд видав постанову про обов'язковість поховання або кремації всіх домашніх тварин, які помруть власною смертю чи загинуть унаслідок нещасного випадку, і щоб таке поховання або кремацію в належно врегульований і відповідно затверджений спосіб здійснювали підприємства похоронної галузі, зважаючи на їхні незаперечні й цілком очевидні минулі заслуги у справі якісного задоволення суспільних потреб багатьох поколінь. Далі в документі містився заклик, Ми просимо уряд звернути пильну увагу на ту обставину, що неминучої переорієнтації галузі не вдасться досягти без потужних інвестицій, оскільки поховання, з одного боку, людської істоти, а з другого, kota або канарка, чи, наприклад, циркового слона або триманого в лазничці крокодила, є різними завданнями, через що виникає потреба цілковитого оновлення наших традиційних технологій, і в ході цієї необхідної модернізації, на щастя, вже можна буде спертися на досвід, набутий з часу відкриття кладовищ для тварин, тобто те, що дотепер було для нашої галузі тільки побічним напрямком, хоча, слід визнати, досить прибутковим, має стати надалі її виключним полем діяльності, завдяки чому можна буде до певної міри уникнути втрати робочих місць сотнями або й тисячами самовідданих працівників, які щоденно протягом цілого життя стійко мали справу з жахливою картиною смерті, і до яких тепер, без жодної провини з їхнього боку, смерть повертається спиною. З огляду на викладене, пане прем'єр-міністре, ми уклінно просимо Вас для належного захисту професії, впродовж тисячоліть залічуваної до суспільно корисних, прихильно розглянути потребу невідкладного ухвалення відповідного рішення, причому з рівночасним відкриттям пільгової кредитної лінії або, і то було б ідеальне чи, в дусі нашої професії, остаточне розв'язання виниклої проблеми, а ще точніше, то був би акт елементарної

справедливості, з рівночасним наданням безповоротної фінансової допомоги, завдяки чому уможливилось б швидке відродження галузі, чие існування потрапило під загрозу вперше за весь період тривання історії й навіть за ще довший час, що охоплює й передісторичну добу, оскільки ніколи не траплялося так, щоб людський труп раніше чи пізніше не дочекався похорону чи хоч би поглинення матінкою-землею. З повагою та надією на позитивне рішення справи.

Так само й головні лікарі та завгоспи медичних стаціонарів, державних і приватних рівною мірою, не забарилися зі зверненнями до свого галузевого міністерства охорони здоров'я, висловлюючи перед відповідними структурними підрозділами своє занепокоєння та стурбованість, майже всуціль пов'язувані, хоч як дивно це виглядає, радше з питаннями організаційними, ніж із лікуванням як таким. Вони доносили до відома, що нормальний обіг прийнятих, виписаних і померлих хворих зазнав, так би мовити, короткого замикання, або, якщо вдатися до менш спеціальних окреслень, що виник такий собі зашерет, ніби на річці під час кригоплаву, спричинений безтерміновою присутністю дедалі більшої кількості ушпиталених осіб, які, з огляду на тяжкість хвороб чи зазнаних зовнішніх травм, у нормальній ситуації вже відійшли були б в інший світ. Становище дуже складне, пояснювали вони, ми вже почали розміщувати хворих у коридорах, принаймні в більших масштабах, ніж це практикувалося раніше, й усе вказує на те, що менш ніж за тиждень не лише не вистачатиме ліжок, але також, через заповненість коридорів і палат, брак місця та ускладненість маневру, не буде куди й як ставити навіть рештки наявних ліжкових запасів. Звичайно, розв'язати цю проблему можна, сугерували відповідальні за роботу лікарень, та це означало б порушення, нехай незначне, клятви гіпократа, а тому рішення, в разі його ухвалення, мусить бути не медичного й не організаційного характеру, а тільки політичного. Позаяк тямущий розуміє з пів слова, то міністр охорони здоров'я, порадившись із прем'єр-міністром, видав резолюцію такого змісту, З огляду на невпинний наплив пацієнтів, який уже починає істотно перешкоджати дотепер бездоганній роботі нашої лікарняної системи безпосередньо внаслідок збільшення кількості осіб, прийнятих у нежиттєздатному стані й назавжди приречених у ньому перебувати, без щонайменшої можливості одужання чи простого полегшення, принаймні поки медична наука ще не досягла намічених нових цілей, уряд радить і рекомендує керівним органам стаціонарних медичних закладів після ретельного індивідуального аналізу клінічного стану кожного хворого з такими симптомами та в разі підтвердження незворотності зафіксованих патологічних змін передавати їх під родинну опіку з покладенням на лікарняні заклади повної відповідальності за забезпечення всіх медичних процедур і клінічних досліджень, потрібних чи просто доцільних на думку закріпленого лікаря. Ця урядова постанова ґрунтується на загальноприйнятному припущенні, що для пацієнта в зазначеному стані постійного перебування на порозі смерті, яка не може настати, є практично неістотним, навіть у нечасті миті просвітлення, його безпосереднє місце перебування, незалежно від того, чи це буде сердечне родинне оточення, чи переповнена лікарняна палата, оскільки він ані там, ані там не спроможеться померти й так само ні там, ні там йому не повернеться здоров'я. Принагідно уряд доводить до відома населення, що прискореним темпом ведуться дослідження, покликані, відповідно до обґрунтованих очікувань

і сподівань, належним чином з'ясувати дотепер іще невідомі причини раптового зникнення смерти. Також доводиться до відома, що кваліфікованій міжгалузевій комісії з участю представників різних практикованих у країні віросповідань і різних напрямів сучасної філософії, які неодмінно мають сказати своє вагоме слово в таких справах, поставлено непросте завдання осмислити, як виглядатиме майбутнє без смерти, й водночас вона намагатиметься виробити вірогідний прогноз нововиниклих перед суспільством проблем, з-поміж яких головна для декого сходиться на безжальне питання, Що нам робити зі старими за відсутності смерти, яка поклала б край надмірові їхніх старечих забаганок.

Старечі притулки, ці добротні установи, створені з метою забезпечити спокійний побут родин, яким бракує часу та терпцю, щоб прочищати носи, дбати про зморені сфінктери та вставати вночі по горщик, теж не відстали від лікарень і похоронних бюро у битті головою об стіну плачу. Віддаючи належне тим, хто на це заслуговує, маємо визнати, що сумнів, який їх поділив, а йшлося про те, чи далі приймати новоприбульців, чи ні, своєю бентежністю кидав велетенський виклик почуттю справедливості та організаційному хистові навіть щонайкращого управлінця людськими ресурсами. Головно через те, що кінцевий результат, а саме він важить у справжніх дилемах, так чи так мав бути однаковий. Подібно до своїх колег від внутрішньовенних заштриків та вінків із темною стрічкою, вони були доти приречені до визначеності, породженої постійним і невинним кругообігом життів і смертей, коли одні заходили, інші йшли геть, старечі притулки й думати не хотіли про майбутню роботу з об'єктами свого піклування, що мали б вічно одні й ті самі обличчя й тіла, хіба що з кожним наступним днем іще жалюгідніші, ще занепадіші, ще розпачливіше розкладені, на обличчі дедалі більше й більше зморщок, ніби на родзинці, руки й ноги тремтючі й непевні, наче корабель у марних пошуках загубленого в морській безодні компаса. Новожилець у притулках щасливого згасання завжди давав привід для загального звесеління, він мав ім'я, яке треба було зятати, звички, принесені з зовнішнього світу, свої унікальні манії, як-от певний відставний чиновник, що кожного дня мусив ретельно вимивати зубну щітку, бо не переносив наявності в ній решток зубної пасти, або ота старенька, що малювала генеалогічні дерева своєї родини, ніколи не підписуючи гілок правильними іменами. Упродовж кількох тижнів, поки рутина не зведе нанівець належну всякому пожителю увагу, він буде за молодшенького в групі, й то востаннє в житті, дарма що воно триває цілу вічність, оту вічність, яка, неначе сонечко, опромінила всю людність цієї благословенної країни, тобто нас, хто побачить згаснення денної зірки й однаково надалі житиме, не знати як і чому. Але тепер, за винятком випадків, коли новожилець іще встиг ускочити на вільне місце, додавши свою лепту до прибутків притулку, його доля відома наперед, ми не побачимо, як, за старим добрим звичаєм, він рушає звідси вмирати додому або до лікарні, а тимчасом решта пожителів притомом замикає на ключ двері своїх кімнат, щоб до них не ввійшла смерть і не забрала з собою так само й їх, ми вже знаємо, що все це належить до минулого, яке ніколи не повернеться, але хтось в уряді має подумати про нашу долю, про нас, власника, директора та персонал старечих притулків, адже на нас чекає така планида, що не буде нікого, хто нас прийме, коли для нас настане пора опустити руки, звернись увагу, що ми навіть не є господарями того, що в певний спосіб належало нам, принаймні з чим ми

працювали з року в рік, тож цілком можна зрозуміти, що їхній персонал виступив із заявою, ми хочемо сказати, що для нас самих не знайдеться місця в старечих притулках, якщо не виставити на вулицю частину пожильців, що ж до уряду, то йому спало на думку те саме розв'язання, що й у справі переповненості лікарень, мовляв, нехай відповідальність на себе знову бере родина, але для цього в ній мусив би ще знайтися хтось із достатньо світлою головою та достатніми тілесними силами, а ці здатності, як ми знаємо з власного та з загальносвітового досвіду, тривають тільки коротесеньку мить у порівнянні з віднедавна започаткованою вічністю, тож зарадити цьому, як не буде доладніших ідей, можна збільшенням кількості старечих притулків, не так, як дотепер, переобладнуючи маєтки та палацки, що колись знали кращі часи, а зводячи з нуля великі будівлі у формі, наприклад, п'ятикутника, або вавилонської башти, або кноського лабіринту, спершу квартали, потім містечка, потім цілі міста, а сказати навпростець, цвинтарі для живих, де про фатальну й неunikненну старість дбалось б бозна-як і бозна-доки, бо її дні простягатимуться в нескінченність, головна притика, і до неї ми чуємося зобов'язані привернути увагу компетентних чинників, полягає в тому, що з плином часу не тільки більшатиме осіб похилого віку, розміщених у старечих притулках, але й потрібно буде дедалі більше людей, щоб про них дбати, як наслідок, вікова піраміда перевернеться з ніг на голову, нагорі буде велетенська маса старих, щоразу більша, яка поглинатиме, неначе пітон, нові покоління, а ті, своєю чергою, перетворившись переважно на робочий і керівний персонал старечих притулків, проводитимуть свої золоті роки в піклуванні про стариганів усякого віку, від нормального до біблійного, про батьків, дідів і бабусь, прадідів і прабабусь, прапрадідів і прапрабабусь, прапрапрадідів і прапрапрабабусь, прапрапрапрадідів і прапрапрапрабабусь і так далі без кінця й краю, а відтак додаватимуться, одне за одним, як листя дерев, що падає згори на листя, опале в попередні осені, але *ou` sont les neiges d'antan*[1 - Рядок із «Балади про дам минувшини» Франсуа Війона; в українському перекладі Леоніда Первомайського: «А де, скажіть, торішний сніг?» (Тут і далі прим. перекл.)], до безконечного мурашника тих, хто потроху дожив до випадіння зубів і волосся, до сили-силенної тих, що недобачають і недочувають, мають грижу, катар, перелам шийки стегна, паралізовані ноги, атрофію, а притому ніколи не помруть, хоча вже не можуть навіть тримати власну слину в роті, панове урядовці, може, ви не схочете нам вірити, але те, що впало нам на голову, це найгірше страхіття з усіх, які могли коли-небудь наверзтися комусь із людей, навіть у темних печерах, посеред жаху й тремтіння, нічого подібного не траплялося, це кажемо ми, озброєні досвідом першого старечого притулку, звісна річ, тоді все тільки починалося, але для чогось же має нам служити уява, і якщо говорити цілком відверто, з відкритою душею, то краще смерть, пане прем'єр-міністре, краще смерть, ніж така круговерть.

Страшна загроза, що ставить під велике питання збереження нашої галузі, так схарактеризував становище перед засобами масової інформації голова федерації надавачів страхових послуг, говорячи про тисячі й тисячі листів більш-менш однакового змісту, неначе переписаних з одного зразка, які надійшли останніми днями до компаній із заявою від адресантів про негайне скасування їхніх полісів на страхування життя. У них стверджувалося, що, з огляду на загальновідомий факт уневажнення смерті, було б

безглуздям, а кажучи відверто, чистою дурницею, й надалі виплачувати височезні внески, які йшли б тільки на збагачення компаній без жодних зворотних послуг з їхнього боку. І чого б це я мав годувати баранів хвигами-мигами, не стримав своїх емоцій у постскрипті один особливо сердитий клієнт. Дехто йшов іще далі, вимагаючи повернення раніше сплачених сум, але то були, як неважко здогадатися, тільки про всяк випадок висувані домагання, а ну ж, мовляв, як пощастить. На неминуче запитання від журналістів про можливі кроки страхових компаній для протидії такому залпові важкої артилерії, несподівано спрямованому на них, голова федерації відповів, що, хоч експерти-правники саме тепер якнайпильніше вивчають дрібний друк у полісах, вишукуючи якихось можливостей витлумачити їхній текст, звісно ж, тільки на цілком законних підставах, таким чином, щоб зобов'язати бунтівних клієнтів, навіть проти їхньої волі, платити внески пожиттєво, тобто вічно, найімовірніше розв'язання все-таки полягатиме радше в тому, що їм буде запропонована мирова угода, або джентльменська домовленість, згідно з якою поліси будуть доповнені коротким додатком, чинним і як уточнення до раніше укладених договорів, і на майбутнє, де буде зазначений обов'язковий вік смерті вісімдесят років, звичано ж, обов'язковий у переносному розумінні, поклавився додати голова з поблажливою усмішкою. Таким чином, компанії й надалі отримуватимуть внески відповідно до цілком нормальної процедури до того часу, коли застрахованому щасливцеві виповниться вісімдесят років, а тоді він перетвориться на умовно мертвого й звернеться з заявою про виплату передбаченої повної страхової суми, що й буде пунктуально виконано. Треба ще додати, і це також може викликати зацікавлення, що на побажання клієнта його договір може бути продовжений на дальші вісімдесят років, по спливі яких буде офіційно зареєстрована його друга смерть з повторенням попередньої процедури, і так далі, і так далі. Залою пробіг схвальний шелест і зірвалися поодинокі оплески серед журналістів, обізнаних у бухгалтерських обрахунках, на що голова відповів вдячним кивом голови. З погляду стратегії й тактики то був досконалий крок, і вже наступного дня страхові компанії були засипані листами, що відклика́ли та скасовували попередньо вислані заяви. Усі застраховані заявляли, що вони ладні пристати на запропоновану джентльменську домовленість, завдяки чому можна без жодного перебільшення сказати, що то був один із тих дуже рідкісних випадків, коли ніхто не програв і всі виграли. Особливо страхові компанії, врятовані від катастрофи в останню мить. Уже очікується, що на наступних виборах голові федерації знову буде довірено виконувати ті повноваження, з якими він так блискуче дає собі раду.

З приводу першого засідання міждисциплінарної комісії можна сказати багато чого, крім того, що воно пройшло добре. У цьому завинив, якщо тут доречно вдатися до такого суворого вислову, отой розпачливий меморандум, що його спрямували до уряду старечі притулки, а найдужче ота застрашлива фраза, якою його завершено, Краще смерть, пане прем'єр-міністре, краще смерть, ніж така круговерть. Тоді як філософи, звичним робом поділені на песимістів і оптимістів, одні похмурі, другі усміхнені, лаштувалися вже вкотре повернутися до споконвічної суперечки про склянку, не знати, чи напівпорожню, чи напівповну, суперечки, що, буди перенесеною на поставлене перед ними питання, найімовірніше перетворилася б насамкінець на простий перелік переваг і вад буття

мертвим чи вічно живим, представники віросповідань згуртувалися в один спільний фронт, намагаючись у такий спосіб вивести дискусію на єдиний важливий для них діалектичний ґрунт, а саме прийняття без застережень тези про абсолютну доконечність смерти для уречевлення царства божого, через що всяке обговорення майбутнього без смерти було б не лише блюзнірством, а й нісенітницею, бо неминуче мало б припускати відсутність, а чи й зникнення бога, кажучи навпростець. Про якусь нову позицію не йшлося, адже сам кардинал під час телефонної розмови з прем'єр-міністром уже вказав був своїм перстом на ключове питання, на яке зійшла б ця богословська версія квадратури кола, визнавши, нехай у значно менш очевидній формі, що в разі усунення смерти не може бути воскресіння, а в разі неможливості воскресіння не буде жодного сенсу в існуванні церкви. Оскільки ж ця остання, як усім відомо, править на землі за єдине робоче знаряддя, що ним бог торує шляхи, які мали б вести до його царства, то з цього випливає очевидний і неспростовний висновок, уся священна історія неминуче зайде в суточки. Цей прикрий аргумент пролунав з вуст найстаршого серед філософів-песимістів, який на цьому не зупинився й одразу ж додав, Релігії, всі без винятку, з якого боку до них не підходить, не мають іншої рації буття, крім смерти, вони її потребують, як хліба для їди. Представники релігійних організацій навіть не завдали собі труда протестувати. Навпаки, один із них, авторитетний член католицької делегації, погодився, Ваша правда, пане філософе, ми саме для того й існуємо, щоб люди все життя проводили в невідступному страхі та, коли прийде їхній останній час, сприймали смерть як звільнення, Рай, Рай чи пекло, чи ні те, ні те, що` станеться по смерті, для нас значно менше важить, ніж заведено гадати, релігія, пане філософе, це справа земна, яка нічого спільного не має з небом, Зовсім не те нам утовкмачувано, Треба ж було щось казати, аби наш крам виглядав привабливим, Це означає, що насправді ви не вірите у вічне життя, Ми прикидаємося. На якусь хвилинку всі замовкли. Найстарший серед песимістів зобразив на обличчі нерішучу м'яку усмішку й набув такого вигляду, ніби щойно довів до успішного завершення складний лабораторний експеримент. Коли так, озвався якийсь філософ з оптимістичного крила, то чому вас настільки лякає зникнення смерти, Ми не знаємо, чи вона зникла, а тільки знаємо, що вона припинила вбивати, це не одне й те саме, Хай так, але позаяк цей сумнів залишається нерозв'язним, я наполягаю на своєму запитанні, Чому в разі безсмертя людських істот настала б уседозволеність, І це було б погано, запитав старий філософ, Як і недозволеність нічого. Знову запала тиша. Вісьмом чоловікам, розсадженим навколо столу, було загадано поміркувати над наслідками майбутнього без смерти та вибудувати на підставі даних теперішності вірогідне передбачення того, з якими новими питаннями доведеться зіткнутися суспільству, окрім, зайве й казати, неминучого загострення питань давніших. Тоді краще було б нічого не робити, сказав один із філософів-оптимістів, майбутні проблеми хай майбутнє й розв'яже, Найгірше в тому, сказав один із песимістів, що майбутнє вже настало, ось ми маємо, серед іншого, меморандуми від старечих притулків, від лікарень, від похоронних бюро, від страхових компаній, і за винятком останніх, які вміють знайти для себе вигоду в усякій ситуації, мусимо визнати що перспективи виглядають не просто похмурими, а таки ж катастрофічними, жахливими, загрозливішими за все, що могло б наверзтися найхворобливішій уяві, Без усякої іронії, завважив не менш авторитетний представник протестантської спільноти, бо в теперішніх

обставинах іронія то чистий несмак, мені здається, що ця комісія мертвонароджена, Старечі притулки мають рацію, краще смерть, ніж така круговерть, завважив речник католиків, І що ж ви тоді гадаєте робити, запитав найстарший песиміст, окрім негайного розпуску комісії, бо виглядає так, що саме цього ви й прагнете, З боку нашої католицької апостольської римської церкви ми влаштуємо загальнонаціональну кампанію молінь до бога, щоб він милостиво й якнайшвидше повернув смерть на її місце, вибавляючи людство від найгірших жахів, Чи має бог владу над смертю, запитав один з оптимістів, То дві сторони однієї монети, з одного боку орел, із другого решка, й через це смерть могла відступити з божого наказу, Прийде час, і ми довідаємося про причини цього випробування, а до того буде робота вервицям. Ми робитимемо те саме, я маю на увазі, ясна річ, молитви, а не вервиці, усміхнувся протестант, А ще ми введемо по всій країні на вулицю процесії, що проситимуть про зіслання смерті, як передше ходили *ad petendum pluviam*, задля зіслання дощу, переклав католик. До такого ми не дійдемо, ці процесії ніколи не належали до плеканих нами маній, знову всміхнувся протестант. А нам, запитав один із філософів-оптимістів тоном, який ніби заповідав його скорий перехід до лав опонентів, що робити тепер нам, коли всі двері, як здається, зачинилися, Для початку закрити засідання, відповів найстарший, А потім, Плекати надалі філософію, адже на те ми народжені, хоч би її предметом була порожнеча, Задля чого, Задля чого, не скажу, Тоді чому, Тому що філософія, подібно до релігій, потребує смерті, ми філософуємо, бо знаємо, що помremo, не дурно ж *monsieur de montaigne* казав, філософувати означає вчитися помирати[2 - Двадцятий розділ у першому томі «Проб» Мішеля де Монтеня має назву «Філософувати – це вчитися помирати» (переклад Анатолія Перепаді)].

Дехто, дарма що дуже далекий від філософії, принаймні в загальноповсякденному розумінні цього слова, вихід намацати зумів. Парадоксальним чином, ішлося не про те, щоб навчитися вмирати самим, бо їхній час іще не прийшов, а про те, щоб смерть принадити до інших, посприявши їй. Застосований спосіб, як ми зараз побачимо, вкотре продемонстрував невичерпну винахідливість людського роду. У якомусь селі, розташованому за лічені кілометри від кордону з суміжною країною, жила неможлива селянська родина, якій судилася лиха доля мати в своєму лоні не одного, а двох хворих у стані підвішеного життя, або, як вони самі воліли це називати, зупиненої смерті. З них один, то був справжній дід старого крою, дебелий, але доведений недугою до стану жалюгідної руїни, хоча дару слова він остаточно не втратив. Другим було дитинча кількамісячного віку, яке ще не встигло вивчити ні слово життя, ні слово смерть і якому дійсної смерті теж не вдавалося зазнати. Вони не вмирали й не жили, сільський лікар, відвідуючи їх щотижня, казав, що вже нічого не може зробити ані для них, ані з ними, навіть впорскнути їм обом дієву смертельну отруту з тих, що донедавна могли б радикально розв'язати будь-яку проблему. Щонайбільше він міг би підштовхнути їх на один крок ближче до тієї межі, за якою вважається, що на людей чекає смерть, але це були б зусилля марні та даремні, бо в ту саму мить вона відступить на один крок, зберігаючи відстань незмінною. Родина звернулася по допомогу до панотця, який вислухав усе, підвів очі до неба й не придумав нічого кращого, ніж сказати, що всі ми в руці божій і що милість божа не має кінця. Та кінця, може, вона й не має, але її не досить, щоб дати померти в

мирі нашому батькові та дідусеві, ані щоб порятувати невинне дитинча, яке нікому в світі не завдало жодної кривди. Такі були справи, ні туди, ні сюди, без жодного виходу й без надії його знайти, аж раптом своє слово промовив дід, Хай хтось до мене підійде, були його слова, Вам води, запитала котрась із дочок, Не хочу я води, вмерти хочу, Ви ж знаєте, батьку, лікар каже, що це неможливо, пригадайте собі, що смерті більше нема, Лікар нічого не розуміє, відколи світ світом, завжди був час і було місце для смерти, Тепер уже ні, І тепер е, Заспокойтеся, батьку, а то гарячка підскочить, Нема в мене гарячки, а якби й була, то яка різниця, послухай мене уважно, Слухаю, Підійди ближче, щоб мені голос не пропав, Кажіть. Дід прошепотів дочці на вухо кілька слів. Вона хитала головою, але дід і далі наполягав на своєму. Це нічого не дасть, батьку, спантеличено промимрила дочка, зблідла від зачудування, Ще й як дасть, А якщо не дасть, Утік не втік, а побігти можна, А якщо не дасть, Нічого страшного, привезете мене назад додому, А маля? І маля разом зі мною, якщо я там залишуся, то й воно зі мною. Дочка спробувала поміркувати, на її обличчі читалося вагання, й насамкінець вона запитала, А чому б вас не привезти додому й не поховати тут, Сама зваж, що воно було б, двоє мертвих у хаті, коли в усій країні, ніхто, хоч зі шкіри пнися, не може померти, як ти це пояснюватимеш, а крім того, я маю сумнів, чи смерть, так як воно тепер е, не оживить нас назад, Це божевілля, батьку, Хай божевілля, а іншого виходу зі становища я не бачу, Ми хочемо, щоб ти жив, а не помер, Але не таким, як оце тепер, живим мерцем, живим лише про людське око, Коли ви так хочете, ми вашу волю вволимо, Поцілуй мене. Дочка поцілувала його в чоло й вибігла в сльозах. Відтак, заплакана, вона оголосила в родинному колі про батькове рішення, ще цієї ж таки ночі його треба перевезти через кордон, де він гадає, що смерть, у тій країні ще й надалі присутня, не матиме іншого виходу, крім як забрати його до себе. Новину сприйнято зі змішаним почуттям гордоців і покори, гордоців, бо не щодня трапляється, щоб стара людина отак із власної волі віддавалася смерті, яка її цурається, покори, бо заварив кашу, так і їж, що тут поробиш, коли того ніяка сила не пересилить. Написано ж, що в житті всього не доскочиш, і мужній дідусь залишить по собі всього-навсього бідну й чесну родину, яка, поза сумнівом, шануватиме його пам'ять. Крім отієї дочки, що вибігла в сльозах, та маляти, що нікому не завдало жодної кривди, до родини належали ще одна дочка зі своїм чоловіком, їхні трое дітей, на щастя здорові, та незаміжня тітка, яка вже бозна-відколи ходила в старих дівках. Іще один зять, чоловік тієї дочки, що вибігла в сльозах, подався на заробітки на далеку чужину, й завтра йому прийде звістка, що він одним разом залишився без свого єдиного сина та без тестя, якого шанував. Таке воно життя, однією рукою дає, а другою, коли прийде час, усе зразу забере. Про те, що для нашої оповіді насправді важать геть обмаль родинні зв'язки кількох селяків, які найімовірніше в ній більше не з'являться, ми знаємо краще за будь-кого, але нам здалося, що неслухно було б, навіть із суто технічних міркувань розгортання сюжету, відбутися двома короткими рядками, говорячи про тих людей, котрі стануть персонажами одного з найдраматичніших епізодів у цій нашій, звісно ж, достовірній, дарма що неправдивій, історії про витівки смерті. Тому вони залишені. Нам іще хіба належить уточнити, що незаміжня тітка висловила додатковий сумнів, Що скажуть сусіди, запитала вона, коли помітять, що тут уже нема тих, які, не вмираючи, належали смерті. Загалом незаміжня тітка не висловлюється в такий вишуканий і вибагливий спосіб, а тепер промовила так,

аби не розплакатися, що неминуче сталося б, якби вона назвала ім'я хлопчика, що нікому на світі не завдав жодної кривди, чи сказала слова мій брат. До неї озвався батько решти трьох дітей, Розкажемо, що відбулося, й побачимо, що буде далі, напевно, нас звинуватять у здійсненні підпільних поховань поза цвинтарем, та ще й в іншій країні, Аби тільки з цього приводу війна не почалася, відказала тітка.

У напрямку кордону вони пустилися майже опівночі. Неначе підозрюючи, що законюються якісь дивні речі, село вляглося спати пізніше, ніж зазвичай. Нарешті на вулицях запала тиша й світло в хатах стало по черзі згасати. До гарби впрягли мулицю, потім на превелику силу, хоча важив він зовсім небагато, зять і обидві дочки спустили сходами діда, якого ще треба було заспокоювати, коли він ледь чутним голосом запитав, чи не забули вони ризкаль і лопату, Авжеж, узяли, не переймайтеся, й одразу по тому мати дитини вийшла нагору, притулила її до грудей, сказала, Прощавай, синку, я тебе більше не побачу, й то була неправда, бо вона так само мала їхати гарбою разом із сестрою та швагром, адже трьох осіб для виконання задуманого не було забагато. Незаміжня тітка не схотіла прощатися з тими, хто рушав у подорож в один бік, і замкнулася в кімнаті з небожатами. Позаяк металічне обіддя коліс гарби дуже гриміло б на нерівному брукці вулиці й був би великий ризик того, що з вікон почнуть визирати односельці, зацікавлені питанням, а куди ж це мандрують сусіди о такій порі, постановлено обколувати село путівцями аж до виїзду на трасу вже за його межею. До кордону було зовсім недалечко, але траса, на жаль, не вела до нього, в певному місці треба було з неї збочити й далі прямувати стежинами, де гарба ледь могла проїхати, а найгіршим було те, що останній відтинок вони мушили подолати пішки, так би мовити, навпростець куцями, тягнучи за собою діда невідомо як. Слава богу, зять добре знає цю місцевість, бо не тільки облазив її всю на полюванні, а ще й коли-не-коли, бувало, грішив аматорським пачкарством. До того місця, де треба було залишити гарбу, дорога забрала майже дві години, й тоді зятеві спало на думку примочувати діда згори до мулиці, бо він вірив у силу її ніг. Тварину впрягли, зняли з неї зайву упряж і спробували, докладаючи великих зусиль, закинути на неї діда. Жінки побивалися, Ой милий батечку, Ой милий батечку, й разом зі слізьми з них виходили рештки сил. Сердега-дід був у напівсвідомому стані, ніби вже переступаючи перший поріг смерті. Не вийде в нас нічого, зневірився був і зять, але раптом йому сянуло, що зарадити справі можна, якщо він перший сяде на мулицю й потім затягне діда поперед себе на загривок, Я його затягну попід руки, більше нема як, а ви знизу підштовхнете. Мати хлопчика сходила до гарби поправити ковдрочку на дитині, щоб та, бува, не змерзла, лишенько таке, й повернулася на допомогу сестрі. Один, два, три, промовили вони, але безрезультатно, тіло тепер важило неначе камінь, вони ледь подужали відірвати його від землі. І тут сталося щось небачене, таке собі диво-дивина й чудо-чудасія. Неначе закон земного тяжіння на хвилюку втратив чинність чи радше обернувся навспак, тобто почав діяти знизу вгору, дід легенько вислизнув із рук дочок і сам собою, пливучи в повітрі, піднісся до простягнутих зятевих обіймів. Небо, від самого заходу сонця вкрите густими дощовими хмарами, роз'яснилося й осяяло землю місячним промінням. Уже можна рушати далі, сказав зять, звертаючись до своєї жінки, ти поведеш мулицю. Мати хлопчика зазирнула під ковдрочку, щоб побачити, як почувається малий. Його стулені повіки

скидалися на дві маленькі бліді плями, а личко розмилося. Тоді вона зойкнула так, що навколо аж луна покотилася лісом і звірі здригнулись у своїх норах, Ні, я свого сина на той бік не понесу, не на те я його привела, щоб віддати смерті власноруч, ідіть з батьком, я лишуся тут. Сестра підійшла до неї й запитала, Думаєш, краще дивитися, рік у рік, як він конатиме, В тебе трое здоровеньких, ти з жиру промовляєш, Твій син мені однаково рідний, Тоді ти й неси його, а я не можу, А я не мушу, це означало б убити його, В чому ж різниця, Віддати смерті та вбити, то не одне й те саме, принаймні в цьому разі, ти мати цієї дитини, не я, А ти змогла б віддати когось із твоїх дітей або й усіх, Гадаю, змогла б, але руку навідруб за це не дам, От бачиш, що правда таки ж моя, Коли ти так хочеш, зачекай на нас, ми переправимо батька. Сестра відійшла, взяла мулицю за вуздечку й запитала, Ходімо, чоловік відповів, Та нумо ж, ходімо, але потихеньку, бо я не хочу, щоб він упав. Була повня, місяць сяяв. Десь там, попереду, чекав кордон, ота лінія, яку можна побачити лише на мапах. А як ми знатимемо, що вже перейшли, запитала жінка, Батько знатиме. Вона зрозуміла й більше ні про що не питала. Вони прямували далі, ще сто метрів, ще десять кроків, аж раптом чоловік сказав, Перейшли, Помер, Еге ж. Голос позаду повторив, Помер. Мати хлопчика востаннє тримала в обіймах мертву дитину, тулячи її до себе лівою рукою, тоді як правою вона тримала на плечі рискаль і лопату, що їх забули взяти з собою швагер і сестра. А пройдімо-но ще трошки вперед, он до того ясена, сказав швагер. Удалині, на схилі, світилися вогники якогось поселення. Звук кроків мулиці підказував, що земля тут була м'яка, копати буде неважко. Це місце мені до вподоби, сказав по надумі чоловік, дерево буде за прикмету, коли носитимемо йому квіти. Мати хлопчика скинула на землю рискаль та лопату й ніжно поклала дитину додолу. Потім сестри вдвох обережненько, щоб, боронь боже, не впустити, зняли батькове тіло й, не чекаючи допомоги чоловіка, що саме злізав з мулиці, поклали його побіля онукового. Мати хлопчика ридала й раз у раз повторювала, мій синку, мій батечку, а сестра підійшла до неї й обійняла, так само плачучи й кажучи, Так воно краще, так воно краще, їхнє життя, горопашних, хіба ж то було життя. Обидві впали навколішки, оплакуючи мертвих, що перехитрили смерть. Чоловік уже взявся за рискаль, копав, викидав лопатою вириту землю, знову копав. Глибше земля була твердіша, щільніша, з домішкою каміння, й тільки по пів години безперервної праці яма набула достатньої глибини. Ні домовини, ні покрівця не було, тіла лежатимуть на щирій землі, в самій лише одежі, що була на них. Спільними зусиллями чоловік і дві жінки, він у ямі, вони обабіч, потихеньку спустили діда, жінки тримали його, з'єднавши руки хрестом, а чоловік підпирав знизу. Жінки безперестану плакали, чоловік мав сухі очі, але весь тремтів, неначе в пропасниці. Попереду ще було найгірше. У супроводі сліз і квилі малого спущено й примощено біля діда, але так було негарно, дрібне тільце, покладене окремо, ніби воно не було частиною родини. Тоді чоловік нахилився, підніс дитину з землі й поклав ницьма дідові на груди, потім схрестив дідові руки навколо малесенького тільця, от тепер гаразд, вони влаштовані й наладнані на спочинок, можемо закидати їх землею, без поспіху, потрошку, нехай вони ще трохи на нас подивляться, нехай із нами попрощаються, слухайте, що вони кажуть, прощайте, донечки, прощавай, зятечку, прощайте, дядечку й тітонько, прощавай, матінко. Коли яма була засипана, чоловік потоптався по землі й вирівняв її, аби могила не впадала в очі, якщо хтось повз неї проходитиме. У головах він поклав камінь, а на місці ніг іще один,

меншенький, потім засипав могилу заздалегідь наготованою травою, яку нарізав був рискалем, за кілька днів інші рослини, живі, з'являться на місці зів'ялих і засохлих, що ввійдуть у ланцюг живлення, повернувшись у землю, з якої вирости. Чоловік широкими кроками виміряв відстань від дерева до могили, їх було дванадцять, потім, поклавши на плече рискаль і лопату, сказав, Ходімо. Місяць сховався, небо знову захмарилося. Коли вони запрягли мулицю в гарбу, почався дощ.

Персонажі драматичного чину, описаного вище напрочуд докладно як на оповідь, що в ній дотепер зацікавленому читачеві радше пропоновано, так би мовити, панорамне бачення фактів, виринули перед очі несподівано й були залічені до суспільної верстви незаможних селян. Цю помилку, спричинену швидкобіжністю першого враження та поверховістю авторового погляду, треба, шануючи правду, негайно виправити. Незаможна селянська родина, з отих справді незаможних, ніколи не здобулася б на гарбу й не мала б коштів на те, щоб прогодувати таку проісну тварину, як мулиця. То була родина хоч і дрібновласницька, але засібна, як на те скромне середовище, в якому вона жила, їм не бракувало виховання та шкільної науки, щоб вести між собою діалоги не просто грамотні мовно, але й такі, що їх, за браком ліпшого окреслення, одні називають змістовними, інші значущими, а ще інші, приземленіші, ваговитими. Інакше незаміжня тітка ніколи б не спромоглася була побудувати знамените речення, прокоментоване вище, Що скажуть сусіди, коли помітять, що тут уже нема тих, які, не вмираючи, належали смерті. Вчасно виправивши огріх та поновивши правду в її правах, погляньмо тепер, а що ж сусіди сказали. Попри вжиті заходи маскування, хтось із них таки побачив гарбу й загадався питанням, а куди ж ці трое мандрують у таку пору. Саме таке питання отой пильний сусід спершу сформулював подумки, і куди ж мандрують оці трое в цю нічну пору, а наступного ранку адресував його, з невеличкою поправкою, зятеві старого господаря, і куди ж ви мандрували в оту нічну пору. Запитаний відказав, що вони їздили залагодити одну справу, але сусіду ця відповідь не задовольнила, Якусь справу, опівночі, гарбою, разом із жінкою та своячкою, дивина та й годі, сказав він, Хай дивина, а так воно й було, і звідки ж ви верталися вже вдосвіта, Це тебе не обходить, Твоя правда, даруй, воно мене справді не обходить, але в усякому разі мені, мабуть, вільно запитати, як почувається твій тесть, Як і раніше, А твій племінничок, Так само, То хай вони обидва одужують, Дякую, Бувай здоровий, Бувай здоровий. Сусід відійшов на кілька кроків, зупинився й повернувся назад, Бачилося мені, що ви в гарбі щось везли, а твоя своячка тримала в руках дитину, й коли воно так, тоді в гарбі лежав, накритий ковдрою, чи не твій тесть, надто що, Що саме надто що, Надто що верталися ви порожньою гарбою, а твоя своячка вже була без дитини на руках, Тобі, певно, не спиться вночі зовсім, Сон маю сторожкий, прокидаюся легко, Як ми їхали, ти прокинувся, як верталися, знову прокинувся, і бува ж, що одне з одним отак сходиться, Та бува, і ти бажаєш почути, що` відбулося, Як воно тобі не вадить, Ходи зі мною. Вони ввійшли до хати, сусід привітався з трьома жінками. Я не хочу вам перебаранчати, сказав він ніяково й замовк в очікуванні. Ти перший про все дізнаєшся, промовив зять, і не муситимеш тримати язика на прив'язі, бо ми тебе про це не проситимемо, Розповідай тільки те, що справді хочеш розповісти, Мій тесть і мій небіж цієї ночі померли, ми їх переправили на другий бік кордону, де смерть не припиняла діяти, Ви

їх убили, вигукнув сусіда, У певному сенсі так, бо вони не могли йти своїми ногами, в певному сенсі ні, бо нам це наказав зробити сам тесть, а хлопчик, бідака, не міг ні хотіти чогось, ні жити якимось життям, ми їх поховали під ясеном, можна сказати, одне в обіймах другого. Сусіда підніс руки до голови, І що тепер, Тепер ти це розповіси всьому селу, нас заарештують і доправлять у відділок, а потім, напевно, судитимуть і засудять за те, чого ми не зробили. Ще й як зробили, За метр до кордону вони ще були живі, метр по той бік мертві, от і скажи мені, коли ж і як ми їх убили, Якби ви їх не переправили, Тоді, твоя правда, вони б отут даремно чекали на смерть. Три жінки дивилися на сусіду з мовчазним спокоєм. Піду я, сказав він, підозру, що тут щось не так, я мав, але такого не сподівався, Маю до тебе прохання, озвався зять, Яке, Ходімо разом до відділку, тоді тобі не доведеться стукати в усі двері й розповідати людям про страшні злочини, що ми їх скоїли, подумай лишень, батьковбивство, дітовбивство, боже милий, які нелюди мешкають у цій хаті, Я б розповідав не так, Та знаю, знаю, ходімо вже до відділку, Коли, Та оце зараз, куй залізо, коли гаряче, Хай так, ходімо.

Їх не засудили й навіть не судили. Новина, немов огню вхопивши, поширилася всією країною, засоби масової інформації ганьбували мерзотників, сестер-убійниць і зятя, що послужив знаряддям убивства, пролито силу сліз над жертвами, старим господарем і невинним дитинчам, так, ніби всі хотіли мати їх своїм дідом і своїм онуком, у тисячний раз добромисні газети, цей барометр суспільної моралі, вказали на невпинний занепад традиційних родинних цінностей, що був, на їхню думку, джерелом, причиною й коренем усіх лих, аж ось по впливі якихось двох діб почали надходити повідомлення про аналогічні дії, зафіксовані в усіх прикордонних районах. Інші гарби й інші мулиці перевозили інші безпорадні тіла, фальшиві машини швидкої допомоги кружляли малоходженими стежками, довозячи їх до місця вивантаження, у дорозі вони здебільшого їхали примочовані до сидінь пасками безпеки або, в нечастих каригідних випадках, заховані під ковдрою в багажниках, автівки всіх марок, моделей і цінових категорій везли під цю нову гільйотину, що її лезом стала, даруйте зухвале порівняння, тонесенька, невхопна неозброєним оком лінія кордону, отих нещасних, кого смерть з цього боку загнала в ситуацію відкладеного кінця. Не всі родини, що так учинили, могли б навести на своє виправдання ті в певному сенсі гідні поваги, хоча, ніде правди діти, небезсумнівні мотиви, на які покликалися добре нам знайомі згорьовані селяни, чий учинок без щонайменшого наміру з їхнього боку започаткував увесь цей рух. Декотрим доправлення батька або діда на чужинецьку територію бачилося просто чистим і дієвим, а сказати ще точніше, радикальним способом позбутися справжнього мертвого вантажу, яким їхні напівмерці стали вдома. Від завзятого ганьбування дочок і зятя старого газди, похованого разом з онуком, а також засудження незаміжньої тітки, звинуваченої в співучасті й потуранні, засоби масової інформації тепер перейшли до таврування за жорстокість і брак патріотизму тих на позір респектабельних осіб, які в новопосталих обставинах глибокої всенародної кризи скинули з себе облудну машкару й показали своє справжнє ество. Під тиском урядів трьох суміжних країн і внутрішньої політичної опозиції керівник уряду засудив ці негуманні дії, закликав поважати життя й оголосив, що збройні сили негайно розташуються вздовж кордону, щоб унеможливити його перетин будь-яким громадянином у стані остаточного фізичного

знесення, незалежно від того, чи йдеться про його власне бажання, чи про свавільне рішення родичів. Насправді чи доправди, дарма що про це прем'єр-міністр не насмівся сказати, уряд аж ніяк не дивився несхвально на цей потік перевезень, цілком відповідний, у кінцевому результаті, національним інтересам, позаяк він сприяв зменшенню демографічного тиску, дедалі відчутнішого в останні три місяці, хоча дійсно занепокоїливого рівня він іще далеко не досяг. Не сказав прем'єр-міністр і про те, що раніше того самого дня він мав конфіденційну зустріч з міністром внутрішніх справ, щоб обговорити плани розміщення дозорців або агентів по всіх населених пунктах країни, містах, містечках і селах, із завданням доносити до відома властей будь-які підозрілі дії, вчинювані особами, близькими до тих, хто перебуває в стані підвішеної смерті. Рішення про вжиття чи невжиття заходів щоразу ухвалюватиметься з урахуванням конкретних обставин, оскільки метою уряду було не повне припинення цієї міграційної хвилі нового типу, а тільки часткові зустрічні кроки у відповідь на занепокоєння урядів суміжних держав, достатні, щоб на певний час стишити їхні претензії. Ми тут не для того, щоб виконувати їхні бажання, владним тоном сказав прем'єр-міністр. Планом іще не охоплені малі хутори, маєтки, окремо розташовані будинки, зазначив міністр внутрішніх справ, Цим усім ми дамо спокій, хай роблять, як знають, ви ж із досвіду чудово знаєте, мій дорогий пане міністре, що до кожної людини наглядача не приставиш.

Упродовж двох тижнів план спрацьовував більш-менш як передбачалося, та по впливі цього часу декотрі дозорці почали скаржитися, що їм надходять телефонні дзвінки з погрозами та вимогами, заради їхнього власного спокою в житті, дивитися крізь пальці на підпільне перевезення безнадійних хворих або навіть зовсім замружити очі, якщо нема охоти власним тілом збільшити число осіб, визначених за об'єкт їхнього спостереження. Що то не були порожні балачки, з'ясувалося швидко, коли родини чотирьох дозорців отримали анонімні телефонні повідомлення з інструкціями, в яких саме місцях їхні тіла можна забрати. Такими, якими вони були, тобто ні мертвими, ні живими. З огляду на серйозність ситуації міністр внутрішніх справ постановив показати невідомому ворогові свою силу, наказавши, з одного боку, своїм агентам посилити спостереження, а з другого, скасувати вибірковість у роботі системи, тобто принцип цьому можна, цьому не можна, передбачений тактикою прем'єр-міністра. Реакція не забарилася, ще чотирьох дозорців спіткала сумна доля чотирьох попередніх, але дзвінок тепер був тільки один, на номер самого міністерства внутрішніх справ, що можна було вважати за провокацію, але так само й за дію, продиктовану чистою логікою, тобто за попередження, Ми існуємо. Зрештою, цим справа не вичерпувалася, бо на додачу пролунала й конструктивна пропозиція, Пристаньмо на джентльменську угоду, міністерство відкликає дозорців, а ми беремо на себе зобов'язання перевозити хворих непомітно. Хто ви такі, запитав керівник секретаріату, що взяв слухавку, Просто група прихильників порядку та дисципліни, висококваліфікована у своїй справі, дуже негативно наставлена до всілякого безладу й послідовна у виконанні своїх обіцянок, сказати коротко, чесні люди, І ця група має назву, поцікавився чиновник. Дехто нас називає махвією, через хв, А чому через хв, Щоб була різниця від старої мафії, Держава не укладає угод із мафіями, На папері з нотаріально засвідченими підписами, звісно ж, ні, Ні на папері, ні інакших, Яка ваша посада, Я керівник

секретаріату, Тобто людина, що не знає реального життя, Я маю своє коло обов'язків, Тепер ваш обов'язок донести нашу пропозицію до кого треба, до міністра, якщо ви маєте на нього вихід, Я не маю виходу на пана міністра, але ця розмова негайно буде передана нагору, Уряд матиме сорок вісім годин на вивчення пропозиції й ані хвилини більше, й попередьте того, хто нагорі, що дозорців у комі побільшає, якщо відповідь буде не така, на яку ми сподіваємося, Це буде зроблено, Післязавтра в той самий час я перетелефоную, щоб довідатися про рішення, Я це занотував, Приємно було з вами поговорити, Я не можу сказати те саме, Гадаю, ви зміните думку, коли довідається, що дозорці повернулися живі й здорові до своїх домівок, і якщо ви ще не забули своїх дитячих молитов, то за це й моліться, Я розумію, Я так і думав, що ви зрозумієте, Підтверджую, Сорок вісім годин і ні хвилини більше, Напевно, з вами говоритиму не я, А я певен, що саме ви, Чому, Бо міністр не схоче особисто говорити зі мною, а крім того, якщо справи підуть не так, усю провину покладуть на вас, і пам'ятайте, угоду ми пропонуємо джентльменську, Авжеж, До побачення, До побачення. Керівник секретаріату витяг плівку з магнітофона й пішов нагору.

За пів години касета опинилася в руках міністра внутрішніх справ. Він прослухав її, потім другий раз, потім третій, і, нарешті запитав, Цьому вашому керівникові секретаріату довіряти можна, До сьогодні не було найменшої причини нарікати на нього, Найбільшої, сподіваюся, теж не було, Ані найменшої, ані найбільшої, сказала вища інстанція над керівником, не збагнувши іронії. Міністр вийняв касету з магнітофона й заходився розмотувати плівку. Коли ця робота добігла кінця, він запхав плівку до великої кришталевої попільнички й підпалив запальничкою. Плівка почала звиватися й морщитися, перетворившись менш ніж за хвилину на безформне плетиво, почорніле й ламке. Вони, певно, теж записали розмову з керівником секретаріату, завважила вища інстанція, Це не має значення, телефонну розмову може підробити хто завгодно, на те потрібні два голоси та магнітофон, у цьому разі важливо було знищити нашу плівку, якщо спалено оригінал, то й жодних копій з нього не буде зроблено, Я, звісно, не мушу вам нагадувати, що телефонна компанія теж зберігає записи, Ми подбаємо про те, щоб і вони зникли, Зрозуміло, тоді я з вашого дозволу піду, щоб ви могли обміркувати справу, Я вже все обміркував, не йдіть нікуди, Це мене справді нітрохи не дивує, бо ви, пане міністре, вмієте швидко думати, Ваші останні слова були б лестощами, якби то не була правда, бо швидко думати я таки ж умію, То ви пристанете на пропозицію, Я зроблю зустрічну пропозицію, Боюся, що вони на неї не підуть, той їхній посланець говорив не просто нахабно, він прямо погрожував, мовляв, дозорців у комі побільшає, якщо відповідь буде не така, на яку ми сподіваємося, такі були його слова, Дорогенький, вони отримають саме ту відповідь, на яку сподіваються, Не розумію, Дорогенький, я зовсім не хочу вас ображати, але ваша проблема в тому, що ви не вмієте думати, як міністр, Перепрошую, винен, Не перепрошуйте, якщо вас коли-небудь призначать служити країні на посту міністра, ви відчуєте миттєву перебудову в мозку, щойно сядете в це крісло, цієї різниці ви й уявити не можете, Хіба мені буде користь від фантазій, я простий чиновник, Знаєте давню приповідку, ніколи не кажи ніколи, А тепер, пане міністре, ви ніколи не відновите цієї спаленої плівки, Коли тримаєшся чіткої стратегії й маєш достатню інформацію про стан справ, неважко виробити доладний план дій, Я дуже уважно вас слухаю, пане міністре,

Післязавтра ваш керівник секретаріату, бо то він відповідатиме посланцеві, саме він і ніхто інший призначається перемовником від міністерства, отож він скаже, що ми згодні розглянути зроблену нам пропозицію, але одразу ж додасть, що громадська думка та протиурядова опозиція ніколи не дозволять, щоб тисячі дозорців були відкликані назад без якогось прийнятного пояснення, І, ясна річ, таким прийнятним поясненням не може бути перекладення на махвію відповідальности за ситуацію, Саме так, хоча це можна було б висловити делікатніше, Пробачте, пане міністре, я сказав не подумавши, Отже, в цей момент керівник секретаріату виступить із зустрічною пропозицією, або можна ще назвати це інакшим підходом, а саме, що без відкликання дозорців, які залишатимуться в місцях свого теперішнього розташування, вони будуть знезавданені, Знезавданені, Так, я гадаю, що то є цілком зрозуміле слово, Безсумнівно, пане міністре, я просто висловив свій подив, Не бачу для нього підстав, адже для нас це єдиний спосіб показати, що ми не піддаємося на шантаж цієї мерзоти, Хоча насправді піддаємося, Головне цього не показувати, зберегти обличчя, а що відбуватиметься за фасадом, за те вже не ми відповідатимемо, Наприклад, Уявімо, що ми перехопили транспорт і затримали учасників, немає потреби казати, що ці ризики вже були включені в рахунок, виставлений для оплати родичам, Вони працюють без рахунків і квитанцій, адже податків махвія не платить, Це просто такий вислів, головне в цьому разі те, що всі в підсумку ви?грають, ми скинемо тягар зі своїх плечей, дозорці більше не зазнаватимуть каліцтв, родини заспокояться, маючи певність, що їхні мертвоживі врешті-решт перетворилися на живомертвих, а махвія матиме прибутки зі своєї роботи, Досконале розв'язання, пане міністре, Але воно потребує повної гарантії, що нікому не закортить проговоритися, Ви, звичайно, маєте рацію, Чи ваш міністр не здався вам, мій дорогенький, відвертим циніком, Аж ніяк, пане міністре, я тільки дивуюся, як швидко ви зуміли все це вибудувати, з такою солідністю, логікою та стрункністю, Досвід і практика, дорогенький, досвід і практика, Я поговорю з керівником секретаріату й перекажу йому ваші інструкції, я певен, що він із завданням успішно впорається, як я вже сказав, ще не було найменшої причини нарікати на нього, Найбільшої, хочу вірити, теж не було, Ні тієї, ні тієї, відповіла вища інстанція, збагнувши нарешті вибагливість дотепу.

Усе чи, уточнімо, майже все відбулося саме так, як передбачав міністр. Точнісінько о заповідженій годині, ані хвилиною раніше, ані хвилиною пізніше, посланець злочинного угруповання, яке називає себе махвією, зателефонував, щоб почути відповідь міністерства. Керівник секретаріату заслужив на високу оцінку за виконання поставленого перед ним завдання, він говорив твердо й ясно, переконливо в ключовому питанні щодо подальшої присутности дозорців, але знезавданених, і мав приємність почути й негайно переказати вищій інстанції найзадовільнішу відповідь, можливу в виниклій ситуації, а саме, що інакший підхід, засугований урядом, буде уважно розглянутий і через двадцять годин буде зроблений ще один телефонний дзвінок. Так воно й сталося. Розгляд привів до висновку, що на урядову пропозицію можна було б погодитися, тільки за умови, що знезавданені будуть лише ті дозорці, які зберегли вірність урядові, або ж, кажучи напростець, ті, кого махфія не змогла переконати працювати на нового господаря, тобто на себе саму. Спробуймо збагнути позицію злочинців. Утягнувшись у складну й довготривалу операцію вседержавного масштабу, вони мусили спрямувати значну частину

своїх найдосвідченіших людей на відвідини тих родин, які в принципі могли б схилитися до вічної розлуки зі своїми дорогими близькими, милосердно рятуючи їх від зайвих, та до всього ще й вічних, страждань, а отже, цілком зрозуміло, що їм найраціональніше було скористатися, в міру можливостей, з послуг велетенської мережі інформаторів, уже створеної урядом, для чого застосовано їхні улюблені засоби, підкуп, хабарі та застрашення. Саме об цей камінь, несподівано кинутий посеред дороги, спіткнулася стратегія міністра внутрішніх справ, з неабиякою ганьбою для держави й уряду.

Опинившись між молотом і ковадлом, між сціллою і харібдою, між кием і нагаєм, той побіг до прем'єр-міністра по пораду, що тепер робити з цим несподівано зав'язаним гордієвим вузлом. Найгірше було те, що справа встигла зайти задалеко й вороття вже не було. Голові уряду, дарма що досвідченішому від міністра внутрішніх справ, не спало на думку нічого ліпшого, ніж запропонувати нові перемовини й установити щось на кшталт квот, як-от не більше за приблизно двадцять п'ять відсотків від загальної кількості дозорців для можливої співпраці з іншою стороною. Керівникові секретаріату знову випала місія переказати вже знетерпеливленому співрозмовникові компромісну платформу, на якій голова уряду та міністр внутрішніх справ, загнані в кут власним прагненням плекати надії, вважали за можливе нарешті досягти схвалення угоди. Без підписів, бо ж ішлося про угоду джентльменську, для якої вистачає дати слово честі, без потреби, як нам це тлумачить словник, в офіційному оформленні. То був вияв цілковитої необізнаності зі збоченим і зловмисним способом розумування махвії. По-перше, вони не визначили терміну для відповіді, через що горопашний міністр внутрішніх справ сидів як на ножах, уже змирившись з думкою, що доведеться писати заяву про відставку. По-друге, коли вони за кілька днів все ж завдали собі труда зателефонувати, то всього-навсього сповістили, що до висновку про прийнятність чи неприйнятність запропонованого їм компромісу вони ще не прийшли, й водночас, ніби знехотя, скористалися з нагоди, щоб повідомити про власну цілковиту непричетність до того сумного факту, що напередодні знайдено ще чотирьох постраждалих дозорців у дуже тяжкому стані. По-третє, позаяк жодне чекання не триває без кінця, чи вже гарного, чи поганого, врешті-решт загальнонаціональний провід махвії через керівника секретаріату та вищої інстанції над ним передав урядові відповідь, що складалася з двох пунктів, а саме, пункт а), що квота має становити не двадцять п'ять відсотків, а тридцять п'ять, і пункт б), що їхня організація, коли тільки в неї виникатиме відповідна потреба, без усяких попередніх консультацій з властями й поготів без їхньої санкції, вимагає для себе права переводити дозорців, які з нею співпрацюють, на місце дозорців знезавданених, із тим, що ці останні, само собою зрозуміло, заступатимуть на місця переведених колег. Вибір був або, або. Ви бачите якусь можливість уникнути цієї дилеми, запитав керівник уряду міністра внутрішніх справ, Я не думаю, що вона взагалі існує, пане, якщо ми відмовимося, то отримуватимемо, ймовірно, щодня по чотири нових дозорці, непридатних для служби та для життя, якщо погодимося, то опинимося в руках цієї зграї на не знати як довго, Назавжди, або принаймні, допоки будуть родини, охочі позбутися за всяку ціну наявного в домі тягаря, Ваші слова навернули мене на одну думку, Чи я маю з того радіти, Я завжди робив усе, що було в моїх силах, пане прем'єр-міністре, і якщо я теж став тягарем, хай іншого типу, то вистачить одного-єдиного вашого слова, Шкварте й не будьте таким діткливим, цього ще бракувало, Я гадаю, пане

прем'єр-мініstre, що ми маємо справу з очевидним прикладом зв'язку між пропонуванням і попитом, І до чого це тут, ми ж говоримо про людей, яким сьогодні більше нема як померти, Як у класичному запитанні, що з'явилося раніше, курка чи яйце, не завжди буває можливо визначити, чи попит передував пропонуванню, чи, навпаки, пропонування породило попит, Я доходжу висновку, що не було б політичною помилкою перевести вас з одного міністерського крісла в інше, зі внутрішніх справ на економіку, Вони не дуже між собою різняться, пане прем'єр-мініstre, як у внутрішніх справах є своя економіка, так само в економіці є свої внутрішні справи, це, так би мовити, сполучені посудини, Не відволікайтеся, кажіть, що вам спало на думку, Якби ота перша родина не здогадалася, що розв'язання проблеми може знайтися по той бік кордону, то наша сьогоднішня ситуація, цілком імовірно, виглядала б інакше, якби потім численні інші родини не пішли її слідами, то не вийшла б на сцену і махвія з її прагненням на цьому заробити, бо не було б на чому заробляти, Теоретично воно так і є, хоча, як ми знаємо, вони вміють і з каменя витиснути воду, якої там нема, щоб потім за неї дерти як за рідного батька, але й надалі не розумію, до чого ви собі додумалися, Усе просто, пане прем'єр-мініstre, Якби ж то, Якщо коротко, то треба перегатити потік пропонування, І як цього можна досягти, Переконаючи родини, в ім'я священних принципів гуманности, любови до ближнього та солідарности, залишати безнадійних хворих удома, І яким чином ви сподіваєтеся здійснити це диво, Я поставив би на широку рекламну кампанію в усіх засобах масової комунікації, пресі, телебаченні, радіо, включно з вуличними ходами, просвітницькими акціями, поширенням брошур і наліпок, театральними виставами на вулиці й у приміщенні, кінофільмами, особливо сентиментальними драмами та мультиками, на кампанію, що доводила б до сліз, примушувала б розкаятися родичів, які забули про свої обов'язки та повинності, зміцнювала б солідарність, самопожертву та співчуття, я певен, що за дуже короткий час гріховні родини усвідомлять невибачну жорстокість своєї теперішньої поведінки й повернуться до вищих ідеалів, які ще донедавна становили непохитний підмурок їхнього життя, Мої сумніви ростуть з кожною хвилиною, тепер я замислююся, чи не варт перекинути вас радше на культуру або на віросповідання, до чого ви, здається мені, теж маєте покликання, Або ж іще, пане прем'єр-мініstre, можна об'єднати функції всіх цих трьох міністерств в одному, І тоді вже заокруглити їх економікою, Еге ж, з огляду на сполученість посудин, А от на що ви зовсім не надаєтеся, дорогенький, то це на пропаганду, бо ця ваша ідея повернути родини до отари чутливих душ засобами рекламної кампанії геть безглузда, Чому, пане прем'єр-мініstre, Бо насправді від таких кампаній виграють тільки ті, хто на них заробляє, Ми вже провели не одну, Еге ж, і результати цього відомі, а крім того, вертаючись до нашого питання, якби навіть ота ваша кампанія виявилася результативною, це сталося б не за день і не за два, мені ж треба щось вирішити вже зараз, Я чекаю на ваші накази, пане прем'єр-мініstre. Голова уряду стомлено всміхнувся, Усе це смішно й безглуздо, сказав він, ми цілком здаємо собі справу з того, що вибору немає та що зроблені нами пропозиції нічого не принесли, крім погіршення ситуації, І в такій ситуації, І в такій ситуації, якщо ми не хочемо щодня мати на сумлінні чергових чотирьох дозорців, забитих кийками практично до смерті, в нас не лишається іншого шляху, крім як погодитися на висунуті нам умови, Ми могли б запустити миттєву поліційну операцію, зробити блискавичні арешти, посадити кількадесят членів

махвії, можливо, тоді вони відступлять, Єдиний спосіб знищити дракона це відтяти йому голову, стригти йому пазурі нічого не дасть, Щось та дало б, Чотири дозорці щодня, зятяте собі, пане міністре внутрішніх справ, чотири дозорці щодня, краще вже визнати, що ми зв'язані по руках і ногах, Опозиція накинеться на нас щосили, звинуватить у тому, що ми продали країну махвії, Не країну, вони скажуть батьківщину, Тим більше, Сподіваймося на бажання церкви нам допомогти, гадаю, вона дослу?хається до тих доводів, що ми, крім постачання дрібки корисних померлих, ухвалили це рішення заради порятунку життів, Уже нема мови про порятунок життів, пане прем'єр-міністре, це було раніше, Ваша правда, треба буде вигадати новий вислів. На хвильку запала тиша. Відтак голова уряду промовив, Кінчаймо з цим, віддайте потрібні вказівки керівникові секретаріату й починайте працювати над планом знезавданення, іще нам треба знати, як махвія собі мислить територіальний розподіл двадцяти п'яти відсотків дозорців у межах виділеної квоти, Тридцяти п'яти відсотків, пане прем'єр-міністре, Я не дякую вам за нагадування про те, що наша поразка ще гірша, ніж початково очікувалося, Сьогодні сумний день, Якби родини чотирьох наступних дозорців знали, що` тут відбувається, вони назвали б це інакше, А так нам доведеться змиритися з думкою, що завтра ці четверо дозорців можуть працювати вже на махвію, Таке воно життя, мій дорогий очільнику міністерства сполучених посудин, Внутрішніх справ, пане прем'єр-міністре, внутрішніх справ, То є центральне коліно.

Можна було б припустити, що по всіх тих численних і просто ганебних поступках, на які пішов уряд у ході схожих на синусоїду перемовин із махвією, не зупинившись навіть перед таким крайнім заходом, як дозвіл скромним і чесним державним службовцям працювати увесь робочий час на злочинну організацію, можна було б припустити, повторімо, що глибшого морального падіння вже годі зазнати. На жаль, бредучи наосліп мочаристими теренами того, що німці називають реальною політикою, коли диригентська паличка опиняється в руках пристосуванця, який керує концертом, не зазираючи в партитуру, не можна не потрапити в ситуацію, де імперативна логіка спідління приведе до очевидного висновку, що наше дно не має дна. Через відповідну структуру, тобто через міністерство оборони, яке за часів більшої відвертості називано військовим, були розіслані інструкції підрозділам збройних сил, розташованим уздовж кордону, щоб вони обмежилися патрулюванням основних магістралей, особливо міждержавних, не турбуючи ідилічного спокою автошляхів другої та третьої категорії, а також, з огляду на низку причин, густої мережі доріг місцевого значення, путівців, стежин, троп і манівців. Як не могло не статися, внаслідок цього більша частина згаданих сил повернулася в місця постійної дислокації, з чого, ніде правди діти, неабияк зрадів рядовий склад, включно з капралами та сержантами, бо ім усім насточортіло ходити в денні та нічні патрулі та зміни, тоді як старшини, вочевидь, глибше за решту просякнуті пошаною до понять військової честі та служби вітчизні, зовсім навпаки, не приховували власного невдоволення. І якщо це ремство просочилося в середовище хорунжих, але дещо ослабло на рівні поручників, то, досягши капітанського щабля, воно неабияк посилилося. Ясна річ, ніхто з них не насмілювався б вимовити вголос небезпечне слово махвія, але в розмовах між собою вони не могли оминати згадок про те, що в останні дні перед відведенням було перехоплено

силу фургонів із безнадійними хворими всередині, де поруч із водієм сидів офіційно вповноважений дозорець, який, навіть не чекаючи на вимогу, показував документа з усіма потрібними штампами, підписами та печатками, який у національних інтересах чітко дозволяв перевезення хворого на таке й таке ім'я та прізвище до невточненого місця призначення, а на додачу приписував збройним силам уважати за свій обов'язок надавати в разі потреби максимальне сприяння, забезпечуючи пасажиром кожного фургона безперешкодне виконання транспортної операції. Усе це не ви?кликала б сумнівів в умах достогідних старшин, якби щонайменше в семи випадках якимось дивним трафом дозорець не підморгував солдатів саме в ту мить, коли віддавав йому документа на перевірку. З огляду на географічне розпорошення місць, де сталися ці епізоди сільського життя, одразу ж була відкинута версія про те, що то могли бути, так би мовити, двозначні миги, пов'язані з примітивними спробами спокусити особу чи вже тієї самої статі, чи іншої, що в цьому разі не мало жодного значення. Хвилювання, якого не вдавалося приховати дозорцям, ніби вони намагалися кинути в море пляшку з запискою-благанням про допомогу, навело метикувату старшинську корпорацію на думку, що всередині такого фургона щоразу іхав найславетніший з усіх котів, отой, що завжди придумав, як висунути назовні кінчик хвоста, коли має бажання, щоб його знайшли. Відтак з'явився неояснений наказ вертатися до місць постійної дислокації, й одразу за ним то тут, то там пішов поговор, виниклий невідомо де й як, чи не з самого міністерства внутрішніх справ, за нашептом від деяких лепетунів. Опозиційні газети заговорили про те, що в казармах тхне чимось підозрілим, газети проурядові становчо заперечили, що особовий склад збройних сил піддається нездоровим повівам, але так чи так, а чутки про приготування військового перевороту таки ж почали повсюдно ширитися, хоч ніхто не годен був пояснити чому й заради чого, аж у підсумку тимчасово відсунулася на другий план у сприйнятті загалу проблема невмирущих хворих. Не те, щоб про неї забули, як свідчить фраза, вкинута тоді в маси й часто повторювана завсідниками кав'ярень, Принаймні, звучала вона, навіть якщо відбудеться військовий переворот, одна річ є певна, скільки б не стріляли одне в одного, а вбити нікого не вб'ють. Очікувалося, що король ось-ось виступить із драматичним закликом до національної згоди, уряд оголосить пакет невідкладних заходів, а командування суходільних і військово-повітряних сил, без військово-морських, за браком виходу до моря, запевнить у непохитній вірності до законно обраної влади, крім того, годилося сподіватися маніфесту від письменників, спільної заяви від митців, концерту солідарності, виставки революційних плакатів, загального страйку, влаштованого спільно обома профспілковими об'єднаннями, пастирського листа від єпископів із закликом до молитви та посту, ходи розкаяних, масової роздачі агітаційних матеріалів жовтого, блакитного, зеленого, червоного, білого кольору, заговорили навіть про організацію велетенської маніфестації, в якій узяти б участь тисячі людей всілякого віку та статусу в стані відкладеної смерті, рухаючись головними проспектами столиці на каталках, візочках, у машинах швидкої допомоги або на плечах дуженьких синів, попереду колони величезний транспарант із написом, не дуже зграбним, зате римованим, Від нашої ходи сумливих салют для вас щасливих. Урешті-решт виявилось, що в усьому цьому немає потреби. Звісно, підозри щодо прямої задіяності махвії в перевезенні хворих не розсіялися, ба навіть переходом посилювалися у світлі подальших подій, але всього однієї години загрози

від зовнішнього ворога вистачило, щоб заспокоїти братовбивчі настрої й об'єднати духівництво, шляхту та народ, усі ці три стани, не скасовані в країні, незважаючи на ідеологічний поступ, навколо свого короля та, нехай не без певних і цілком слушних застережень, навколо свого уряду. Розповісти про це, як зазвичай, можна без зайвого багатослів'я.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=65957309&from=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Рядок із «Балади про дам минувшини» Франсуа Війона; в українському перекладі Леоніда Первомайського: «А де, скажіть, торішній сніг?» (Тут і далі прим. перекл.)

2

Двадцятий розділ у першому томі «Проб» Мішеля де Монтеня має назву «Філософувати – це вчитися помирати» (переклад Анатолія Перепаді).